

feledés és a megbocsátás krisztusi igéjével való lefegyverzése.

A kapcsolatos bűncselekmények kérdésében tehát, azt hiszem, még jó ideig várnunk kell az ellentétes vélemények összeegyeztethetőségére, a nemzetközi jogviszonyok kedvezőbb, nyugodtabb alakulására. Bizzunk és reménykedjünk azonban abban, hogy a nemzetközi jognak is, annyi kiváló tudományos elme lankadatlan fáradozása jutalmául, eljön a jobb, derüesebb korszaka, amikor a büntetőjogi igazságnak sem kell majd szégyenkezve visszahuzódnia a politikai önkény és az erőszak előtt.

A politikai büntettek menedékjogára vonatkozólag tehát egyelőre mint reális, azaz megvalósítható reformkövetelményt, az anarchisták, illetőleg a közveszélyes társadalomfelforgató büntettek menedékjogának az eltörlését jegyezhetjük elő. Ha csak ezt az egy újítást sikerülne is keresztülvinnünk a kiadási szerződésekben, elmondhatnók, hogy a mi generációnk is egy jelentős lépést tett úgy a büntetőjogi igazság eszméjének, mint a nemzetközi jogrendnek a biztosítása felé.

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A M. TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

DR. FINÁCZY ERNŐ

OSZTÁLYTITKÁR

III. KÖTET — 2. SZÁM

HAJNIK IMRE

ÉS

A MAGYAR JOGTÖRTÉNET

IRTA:

ILLÉS JÓZSEF

L. TAG

(Felolvasatott a II. osztálynak 1927 december 12-iki ülésén)

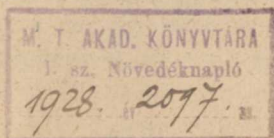

BUDAPEST

KADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1928.

Hajnik Imre és a magyar jogtörténet.

Irta: Illés József I. tag.

Hajnik Imre 1902 augusztus 30-án hunyta le szemét. Azóta immár huszonöt év telt el. Nem oly nagy idő, hogy egyéniségének, lényének személyes varázsa eltűnhetett volna. Még élnek sokan, akik kortársai, barátai és tanítványai voltak. Vannak még, akik lelkükben őrzik az ő emlékét: különösen itt az Akadémiában, ahol életének jó részét, mint második otthonában töltötte el. Mégis huszonöt év elég, hogy Hajnik Imre alakja az idők távlatában úgy emelkedjék ki előttünk, amint a jövő nemzedékek is látni fogják.

Hivatott kortárs Hajnik halála után áldozott itt emlékének. K. Kovács Gyula, Hajnik tanári és akadémiai életének benső osztályos társa a szakember megértésével tartott felette méltó emlékbeszédet.¹ Nagyban megkönnyítette feladatunkat, amely más, mint az övé volt. A mi feladatunk Hajnik Imre alakját beállítani a magyar jogtörténet irodalmának nagy távlatába. Jelen tanulmányom egyes megállapításait közrebocsátottam Hajnik Imre halálakor írt nekrológban.² Ez a rövid megemlékezésem azonban inkább Kovách Márton György és Hajnik munkájának hasonló nagy vonásait emeli ki.

Csak úgy tudjuk helyesen és megfelelően méltányolni Hajnik Imre tudományos működését és működésének eredményeit, ha egy pillantást vetünk a multa. Alkalmazzuk az ő tudományos egyéniségének a megrajzolásánál azt a szigorúan tudományos történelmi módszert, amelynek egész életén

¹ Hajnik Imre rendes tag emlékezete. 1917. március 27. (Emlékbeszédek XVII. k. 8. sz.)

² Jogállam. I. évf. 1902. VIII. füzet, 637. és köv. l.

át követője és alkalmazója volt. A magyar jogtörténet kiváló munkását a magyar jogtörténet irodalmának a története fogja kellő világításba helyezni. Ha látjuk, mi volt a magyar jogtörténet Hajnik előtt, tudjuk igazán megítélni azt, mi lett belőle az ő működése alatt s mily értékű az, amit örökségül reánk hagyott.

Amint egész jogtudományunk fejlődéstörténetét a *Verböczy Hármaskönyvé*-nél kell elkezdni, úgy hazai jogtörténetünk irodalmának első kezdetei is a Tripartitumhoz visznek. A Hármaskönyv emlékezik meg először régi törvényeinkről s nem egy helyütt ismerteti is azokat, különösen pedig a II. rész 14. címe, midőn a különböző királyok kiváltságainak érvényességét vizsgálja, az u. n. külső jogtörténetnek érdekes kísérletét nyújtja. És ez a kiindulási pont, amelyhez fűződnek az első jogtörténelmi munkák egész módszerükkel és rendszerükkel. A jogforrások története, amely az irodalmi fejlődés természetes során megelőzi a jogintézmények történetét, Verböczyhez vezet.

A XVIII. század legeslegelején Jony Jánossal¹ kezdődik el az önállónak mondható irodalmi feldolgozás. Nem egyéb ez, mint az egymásután következő királyok alatt hozott törvények meglehetősen száraz felsorolása és kivonatolása. Az utána a XVIII. század folyamán következők,² sőt a XIX. század elején íróknak nagy többsége³ mindezt a tárgyalási módszert és rendszert folytatja. A jogforrások történeténél is főként a törvények felsorolásánál maradnak, alig nyújtva itt-ott egy kis magyarázatot, vagy a többi jogforrásokból valamit.

¹ *Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris hunno-hungarici*. Lőcse, 1727.

² Décsy: *Historia de ortu, progressu etc. Jurisprudentiae Hungaricae*. Pest, 1785; Fleischhacker: *Historia Juris Hungarici*. Pozsony, 1791.; Cziráky Antal, Mózes: *Ordo historiae juris civilis Hungarici*. Pest, 1794.

³ Hajnik Pál: *Historia Juris Hungarici*. Buda, 1807.; Kelemen: *Historia juris Hungarici privati documentis et testimoniis illustrata*. Buda, 1818.; Markovics: *Adumbratio Historiae juris privati hungarici*. Buda, 1829.; Szlemenics: *Törvényeink története*. Akad. Ért. VI., VII., VIII. és IX 6.

Ha találkozunk is okleveles adatokon, tudományos módszerrel és rendszerben megírt jogtörténelmi dolgozatokkal,¹ amelyek főleg egyes közjogtörténeti kérdések megvilágítását célozzák, mondhatjuk, hogy összefoglaló, általános jogtörténeti munka, amely az egész hazai jog fejlődését más nívőn tárgyalná, mint az előbb említettek, nincsen. *Frank Ignác* az első, aki a jogtörténet alatt nem a források pusztá felsorolását érti, hanem a jogintézmények feldolgozását;² ő ugyan csak a magánjoggal (s természetesen a kor felfogása szerint ezzel együtt a perjoggal is) foglalkozik, még pedig tételes szempontból, de megkísérli felhasználni a rendelkezésre álló forrásokat: nemcsak a *Corpus Juris Hungarici*-t, hanem az okleveles anyagot is.³ Az alkotmánytörténet terén pedig *Bartal György*⁴ kezd már szakítani a „regum ac legum series”-szerű tárgyalással, bár még nála is előtérben áll a királyok sora szerint való beosztása és külső szempontokból

ó kezelése az anyagnak. Bartal is már hozzányul az okleveles anyaghoz, igyekszik elvétele a külföldi irodalmat felhasználni, sőt az anyagnak intézményszerű felosztását is megkísérli. *Wenzel Gusztáv* „Magyarország jogtörténetének rövid vázlatá”-ban (1872) már szakít ugyan a külső történet rendszerével s az intézmények fejlődésének megírását tűzi ki célul, a külföldi szempontok mérlegelését is belevonva, mégis úgyszólván csak a kereteket nyújtja, amelyeket a legnagyobbbrészt most is a jogforrások története foglal el. A legáltalánosabb vonások megjelölésére szorítkozik, anélkül, hogy kellőleg felhasználná az okleveles anyagot, amelynek gyűjtésében különben oly kiváló részt vett, anélkül, hogy

¹ L. Benczur József, Kollár Ádám, Kovachich M. György egyes munkáit, Cziráky A. Mózes „*Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium*”-át. Buda, 1820.

² L. *Specimen elaborandarum institutionum*. Kassa, 1823.

³ L. *Principia juris civilis Hungarici*. Pest, 1829. A „Közigazság törvény”-ének főként számos jegyzetét. Hajnik korszakalkotó munkának nevezi. (A jogtanítás multja és fejlődése egyetemünkön. Ünnepi beszéd.

⁴ *Commentariorium ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii*. Pozsony, 1847.

csak meg is kísértene az intézmények belső, szerves fejlődésének a történetét megírni.¹

Ha végigtekintünk ezen az irodalmi fejlődésen, azt fogjuk találni, hogy a magyar jogtörténet irodalma el egészen eddig főként a jogforrások története, a törvények kivonatolása és a tudományos keretek megalkotása körül forog s csak a jog egyes vidékein látunk komolyabb törekvést a jogintézmények gyökereinek felkutatására és a jog elmúlt életének megvizsgálására.

Szükséges volt, hogy nemcsak külsőleg, de belsőleg is szakítsunk teljesen a jog száraz, múzeumszerű kezelésével, hogy az „Antiquitates juris“-t, felváltsa a jogfejlődés története. Szükséges volt, hogy a politikai történet helyét elfoglalja a jogintézmények rendszeres története. *Mindez a változás csak úgy mehetett végbe, ha a jog szerves felfogásával együtt a külföldi hatás és kölcsönösség tudata is kellő méltányságra talált.* Így lehetett csak a régi jogsémák élettelen összehalmazásából a jogviszonyok egész szövetét felépíteni.

Ekkor lép fel *Hajnik Imre*.

Mielőtt kronológikus rendben felsorolnánk és méltatnánk Hajnik Imre irodalmi munkásságának termékeit, kísérsük meg inkább feltüntetni összes munkái alapján, kezdve az első jogtörténeti tanulmányán, mely a zsidók történetét Magyarországon a vegyesházakbóli királyok alatt² tárgyalja, el egészen a „Magyar bírósági szervezet és perjog“ (1899) cím alatt irt utolsó munkáig; minő jellegzetes vonások huzódnak végig Hajnik tudományos működésén, melyek az ő tudományos alakjának leglényegesebb tulajdonságai.

¹ A *Bocsor, Ladányi* (A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig. Debreczen, 1871.) alkotmánytörténetei inkább köz-történeti, politikai történeti munkák, mintsem jogtörténetiek: a történelmi szempontok mellett a jogi elenyésznek. *Krajner* Imre német nyelven irt magyar alkotmánytörténeti munkája (Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. Bécs.), amely a Hajnikéval egy időben (1872) jelent meg, az intézményes jogtörténetnek, ill. alkotmánytörténetnek érdekes kísérlete, az okleveles adatok feltárása és nem egy helyütt feldolgozása szempontjából sok figyelemre méltót nyújt, a rendszere azonban kuszált és zavaros, a fejlődési szempontok kellőleg nem érvényesülnek benne.

² Magyar. Akad. Ért. V. k. 1865. 202–249. l.

Hajnik teljes tudatában volt irodalmi pályafutásának legelején annak a helyzetnek, amelyben volt a magyar jogtörténet irodalma, melyet ép oly alaposan ismer, mint a külföldit. Látta, hogy „amig a jogtörténelmi anyag feldolgozása külföldön, kivált Némethonban, már is nagymérvű haladásnak indult, a magyar jogtörténelmi irodalom rendkívül hátramaradt“,¹ de nemcsak ezt látta, hanem a hátramaradottság okait is megállapította. *Anyagra volt szükség elsősorban, pozitív, szilárd bázist kellett teremteni.* A diplomatikus kutatás útján kellett feltárni a multat. A mult sötétségét nem a fantázia csalóka, mesterséges fényével kellett eloszlatni, mert ez a játék csak-ideig óráig tartó gyönyörűséget okozhat, hanem a valóság, az igazi tudás állandó világosságát terjeszteti, mely a kielégített tudásvágy élvezetén kívül hasznos igazságokat nyújt az élet számára. Kovachich Márton György és az őt közvetlenül követők a régmúlt adatainak gazdag anyagát távolról sem tudták kimeríteni. Az óriás feladat jórésze még munkásokra várt, sőt vár még ma is. Így Hajnik folytatni volt kénytelen e téren a XVIII. század nagy gyűjtő buvárjának, Kovachichnak munkásságát s tette ezt fáradhatatlanul egész életén át ugyanazzal a szenvedéllyel, lelkiismeretességgel s talán még aggodóbb gondossággal. Hajnikot mint adatgyűjtőt, nem külön ilyes publicatiókban találjuk, hanem munkáinak jegyzeteiben.

Nem hiába írja, hogy „a magyar viszonyok feltüntetése a hazai történelmi kútfők, nevezetesen okmánytáraink és levéltáraink szolgáltatatták az anyagot“,² „... a tárgynak ... ujdonsága irodalmunkban a kútfők sűrű idézésére készítetett, innét a jegyzetek bősége“³ „nagybecsű okmánytáraink és gazdag levéltáraink szolgáltatatták tehát e munkához úgy-szólván kizárólag az anyagot.“⁴

Elegendő, ha valaki csak egy pillantást vet bármelyik művének egy lapjára. Rendkívül tanulságos végigböngészni

¹ Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 36. l.

² Magyarország és a hűbéri Európa. Pest, 1867. Előszó.

³ Magyar alkotmány és jog. Előszó.

⁴ Bírósági szervezet és perjog. 1899. Előszó. IV. l.

ezeknek a szerény jegyzeteknek sok százait. Itt lehet bepillantást nyerni abba a műhelybe, ahol évtizedeken át rakta össze megírandó művének alkotó részeit, az intézményeket tartó nagy tényektől kezdve az apró mozaik adatokig,

Hajnik jogtörténeti munkásságának az adta meg a szilárd alapot, hogy a diplomatikus tevékenységet soha sem hagyta abba s mindig azon kezdte tulajdonképeni jogtörténeti kutatásait. Mert nálunk nem állott még rendelkezésre a külön képzett archivarius-paleographusok munkás serege, a publicált okleveles anyag nagy tömege, mint a külföldön: nálunk az építésznek kellett végezni az anyaghordás munkáját is. S Hajnik egy pillanatig sem riadt vissza ettől a munkától, végezte ép oly kitartással, lankadatlanul, mint a jogtörténeti építés, reconstructio magasabb feladatait.

Jogtörténelmi irodalmunk fejletlenségének másik, mindjárt az anyag hiánya után következő nagy okát a külföldi hatás és kölcsönösség figyelmen kívül hagyásában ismerte fel. *Meg kell ismerni a nyugati, európai jogtörténet tudományának módszerét, fel kell használni a hazai joganyag feldolgozásában és főként meg kell vizsgálni a külföldi jogfejlődés hatásait és azt a kölcsönösséget, mely az európai népek közös életének természetszerű és szükségképeni következése.* És Hajnik megszerzi mindazt az irodalmi előkészültséget, amelyet korának külföldi irodalma csak nyújthat; a kor legkiválóbb történet, művelődéstörténet, jogtörténet íróinak, jogászainak, közgazdászainak és filozófusainak műveiből tanul s tud méríteni mindig a legjavából. A filozóf történészek közül legnagyobb hatással volt reá *Laurent* gand-i tanár „Études sur l'histoire de l'humanité” című nagy munkájával, amelynek széles, nagy átfogó pillantásai, mély perspektívájú fejtegetései korán megragadták Hajnik figyelmét. Maga mondja az első nagyobb tanulmányában, hogy a hűbéri viszonyok jellemzésére *Laurent* szolgált vezérfonallal neki.¹ *Laurent* mellett *Guizot*, *Gibbon*, *Stein*, *Unger*, *Warnkönig*, *Zöpfl* neveivel gyakran találkozunk már első műveiben²

¹ Magyarország és a hűbéri Európa. Előszó.

² L. az előbb id. Magyar alkotmány és jog.

Mindenütt a megfelelő helyen gondosan átvizsgálja a rész-kérdéseknek monografikus irodalmát, nem kerüli el a figyelmét egy kiválóbb tanulmány sem, mely az európai irodalomban valahol napvilágot látott. És ez nem symbolikus irodalom-idézés másodkézből, nem bibliographikus ismeretekkel való kérkedés, melyet oly könnyű kielégíteni a könyvtárak jegyzékeinek címfelirataiból; meggyőződést szerezhet mindenki, aki elmélyed Hajnik műveibe, hogy ő látta, olvasta, felhasználta az általa idézett irodalmat.

A természet rendje szerint egy bizonyos koron túl már mind nehezebben megy az új ismeretek felvétele és feldolgozása; a már egyszer megalkotott szellemi rendszer, világfelfogás evolúciója is mind nehezebb lesz a kor előrehaladtával. Hajnik Imre — bármilyen conservatív volt is egyébként — nem tartozott azok közé az irodalmi munkások közé, akik egy bizonyos időben, rendszerint igen korán, lezárják irodalmi olvasmányaikat, ép úgy, mint jól-rosszul megépített rendszerüket s azután élnek abból és azzal megelégedetten életük végéig. Hajnik lépést tart a külföldi irodalom folyton folyvást bővülő körével, utolsó nagy munkája¹ tanúságot tehet róla, hogy nem hanyagolja el az újabb kiadásokat, észreveszi és felhasználja az újabb műveket is. S bár filozofikus felfogásának alapjait a XIX. század közepe táján kell keresni: ezek az alapok jó helyre vannak építve, a századvég erős támadásai dacára is elviselik azt a terhet, amelyet a Hajnik életének végén legnagyobb munkájával reá helyez.

Mindez az elméleti lélekedzés abból a célból történik, hogy képessé tegye őt a külföldi jogfejlődés hatásainak felkutatására, a kölcsönösségnek megállapítására. De halljuk őt magát: „*Európai álláspontra* kell emelkednie a jogtörténésznek a magyar jogélet fejlődése előadásánál; kísérnie kell az európai koreszmék alakulását s ezek jelentőségét; vizsgálnia, hogy mikor, miféle tényezők közreműködése folytán és miképp hatottak ez eszmék álladalmi és társadalmi életükre; és végtére fel kell derítenie, hogy jogintézményeink mely

alkatrészei szülöttei az európai koreszméknek s viszont, melyek eredményei a nemzet sajátlagos gondolkodásának és ez által áthatott viszonyok erejének.¹ Ime a Hajnik felfogása, amely összes műveiben kifejezést és megvalósítást talál. S akkor, amidőn ezt a jogtörténeti programot felállítja, ennek háttérül megjelöli a magasabb bölcsészeti alapot is: „Mert hisz csak az általánosság körén belül ismerszik meg a különlegesség; csakis összehasonlítás útján tűnik ki valamely embertőmeg nemzeti egyedisége”.²

Ezzel megjelöltük Hajnik tudományos egyéniségének legmarkánsabb vonásait. Röviden összefoglalva *Hajnikot, jellemzi az okleveles alapon nyugvó positivitás és a magas elméleti felfogás*. Hajnik pragmatikus jogtörténetet ír: adatokat gyűjt s ezeket elméleti felfogásának világításában dolgozza fel. Nem marad a puszta adathalmaznál, nem elégti ki őt az antiquárius gyűjtő gyönyörűsége, keresi a mélyebben fekvő okokat és a felkutatott ok fonalára fűzi fel a napvilágra hozott tények gyöngyszemeit.

Nézzük most már közelebbről, hogyan érvényesült Hajnik jellemzett egyénisége *egyes műveiben*.

Az első jogtörténeti tanulmányában, amely *a zsidók magyarországi jogállásáról* szól, már szemlélhetjük adatgyűjtő és elméletileg képzett tudományos működésének gyümölcseit. Csak így állapíthatja meg, hogy a magyarországi zsidók ekkori társadalmi állása lényegesen alig különbözött más európai állambeli zsidókétól, de kedvezőtlen nyomasztó voltán nem keveset enyhített a magyar nép méltányossági érzete és józan gondolkodása.³ A zsidók jogállásának megrajzolásához pedig okmánygyűjteményeink és évkönyveink gyér adatain kívül felhasználja az udv. kamarai és kancelláriai, a városi levéltárakat, a „szükséges világítást pedig a külföldi törvényhozások nyújtják”. Így veti meg az alapját a zsidók magyarországi állása jogtörténetének, amelyen azután tovább építhetnek mások.⁴

¹ Magyar alkotmány és jog. 17. l.

² U. o.

³ L. Magy. Akad. Ért. 1865. V. k. 202. l.

⁴ L. Kohn S. „A zsidók története Magyarországon” c. művét.

A magyar helyhatósági jog történeti kifejlődéséről szóló cikkében¹ feltünteti, hogy míg a hűbéri Európában, megfelelőleg a társadalmi fejlődés menetének, a jogfejlődés a particularis jogokból vezetett az általánoshoz, addig hazánkban ellenkezőleg az általános jog előzte meg a particularis jogokat, melyeket csak idővel bizonyos sajátlagos társadalmi viszonyok keletkezése eredményezett hazánk jogéletében.

Az első nagyobb tanulmányában, mely *„Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa”* címmel 1867-ben jelent meg, maga Hajnik mondja „Csakis hazai intézményeinknek magyar jellegét szemben a nyugateurópai intézményekkel és azok általános fejlődési irányát törekszenek e lapok megjelelni”.² Szigorú tudományos módszerére fényt vet az a kijelentése, hogy a részletek vizsgálata vezet a viszonyok általános jellemének felfogásához, és midőn azt sajátunkká teszi, képesít ismét a részletek valódi jelentőségének átértésére.³ Igen becsesek e monographiának eredményei. Már előttünk a Hajnik irányának a termékei; nem akar a szokásjog öserejére irni mindent, de viszont nem akarja egész középkori jogunkat a külföldi és idegen jogrendszerekbe beleolvasztani sem. Úgy ebben a tanulmányában, mint a többi munkáiban keresi és meg is találja jogunknak a mindenkor nyugateurópai jogélettel való összefüggését. Megállapítja, hogy *a IX. század végén a négy folyam partjain alakult és a XI. század elején európaivá lett* álladalomnak magyar jellegét az inkább magánjogi typussal bíró nyugateurópai államok közepette, az ázsiai öshazából hozott *közszellem* és ebből folyó *közjogi kapcsa* a társadalomnak kölcsönözte, mely István által el nem ejtve, sőt szorosabban fűzve, az általa alkotott állam- s kormány-szervezetben lépten-nyomon felismerhető.⁴ Felkutatja a Szent István-féle szervezetnek jogi alapjait, szembe állítja a magyar monarchát a hűbéri királlyal, a magyar alattvalókat a külföld hűbéreseivel, a birtok és rendi szerkezet magyar összefüggé-

¹ Jogtudományi Hetilap. 1867. évf. 8. sz.

² L. az Előszó-t.

³ L. u. o.

⁴ L. u. o., 19. l.

seit, különösen a várbirtokon nyugvó népelemek jogi sorsát, a hűbéri rendekkel ellentétben, reámutat a magyar kormányzat királyi és egységes természetére, mely annyira elűt a hűbéri alárendeltség által teremtett particularizmustól. Ez után biztos kézzel megrajzolja ennek a Szent István-féle szervezetnek az átalakulását. A királyság gyengülése és a birtokaristocratia létrejövetele a fősymptomái a bomlásnak és előzményei az ősiség megállapításának. Az ősiség (aviti-citas), a magyar hűbériség szervezetének kifejlődését Hajnik állítja eléünk először a megfelelő európai háttérrel. Látjuk, hogyan nyernek alkalmazást nálunk, midőn a talaj kellőleg elő van készítve, a XIII. századtól kezdve el az Anjou-korig, sőt azon túl is, a hűbéri világ elvei és intézményei, különösen *a banderialis hadügy és a szent korona tana* azok a részek, amelyeknél először jutunk el a gyökerekhez, a mélyebb összefüggésekhez, egy szóval e kérdések lényegéhez. Az ősiségi rendszer méltatása zárja le a tanulmányt, mely elfeledve fekszik a könyvárusi forgalomból kikerült könyvek között. Pedig valóban az első kísérlet¹ a magyar álladalmi és társadalmi élet alapzatainak és fejlődési irányainak feltüntetésére. És annyi évek múltán, mondhatjuk, bizony sikerült kísérlet. Új, friss szellem lengi át minden lapját e tanulmánynak, a nyugatról beeresztett világosság fénye önti el hazánk régi jogéletét s az új fényben sokkal jobban, tökéletesebben válik ki minden egyes része, nem veszít önfényéből semmit, sőt megtisztulva, értékesebben áll előttünk. Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a munka elavult, amint szeretik azt néha emlegetni Hajnik nagy jogtörténelméről is, amellyel mindjárt foglalkozni fogunk; és tévednek azok, akik szerény külsejétől és csekély terjedelmétől félrevezetve, kevesebbet látnak benne, mint amennyit valóban rejt. A tanulmány röviden jelzett értékes eredményei nemcsak Hajnik többi műveibe mentek át (különösen nagy jogtörténetébe), hanem öntudatosan felhasználták azokat mindazok, akik, ezután jogtörténettel foglalkoztak, s öntudatlanul felszivódott

¹ „Szerény” kísérletnek nevezi Hajnik; címlapján is ez áll: Állam- és jogtörténelmi kísérlet.

a köztudatba nem egy része (pl. a szent korona tana). A tanulmány nemcsak a Szent István-féle kort tárja fel alapvonásaiban, hanem a következő ősiségi vagy szent korona-féle korra is alapvető irányokat mutat, úgy, hogy senki sem vonhatja ki magát, aki jogtörténetet ír, sem ma, sem a jövőben e könyv hatása alól.

Külön kell kiemelnünk itt a szent korona tanának a hatását. A szent korona tana már a Hármaskönyvben elméleti kifejtését nyerte, *jogtörténeti szempontból Hajnik dolgozta ki először*, még pedig oly tökéletes és classikus formában, hogy méltán őt tarthatjuk az egész elmélet tudományos értékesítőjének.

Jogtörténeti világításában a szent korona, mint magyar államfogalom, a király és nemzet között megosztott közhatalomnak, vagyis az alkotmányos közhatalomnak jelképe. *Hajnik összefüzi a szent korona tan szétszórt tételeit s feltámasztja előttünk, mint szerves egészet.* Az ország területe a szent korona területe, mert a korona „radix omnium possessionum”, s mindazok, akik gyökeres joggal bírják birtokukat, lesznek a koronának tagjai (membra S. regni Coronae) a populus Werbőczianus. S kapcsolatba tudja hozni ezekkel az alapokkal a törvényhozást (a koronát fején viselő király és a tagok hozzák a törvényt), a kormányzatot (municipalismus) s így lesz szerinte közjogi kapcsa, központja az új társadalmi — állami életnek a szent korona, úgy, hogy az alkotmány minden egyes része a szent koronához való viszony szerint nyeri meghatározását. Hajnik ezt a felfogást következetesen keresztül tudja vezetni mindenütt a források tanúságára támaszkodva az egész alkotmányon és jogéleten. Ezzel tünteti fel a magyar alkotmányi élet új szakának jellemét, amely a XIV. századtól kezdődik és amelyet utána nevezhetnők szent korona alkotmány korának. A korona-tan első alapvetését ez a tanulmány nyújtja,¹ de még egyszer találkozunk vele a Hajnik tömör és precíz összefoglalásával az európai jogtörténeti munkájában.² A monografikus kutatás feladata a

¹ L. 99. 1., 104 és köv. 1.

² L. 231. és köv. 11.

szent korona alkotmány részleteit aprólékosan kidolgozni, de bárminő eredményeket tár fel, nem szabad elfeledkeznie, hogy Hajnik volt az első, aki meglátta, hogy az Anjoukkal nemcsak új dynastia jelenik meg, hanem az alkotmányfejlődés új szakába is lép. Nála az Árpád-ház kihalta és a Vegyes házbeli királyok ufalkodása nem pusztán a dynastiák változásánál fogva jelent jogtörténeti elhatárolásokat, hanem belső evolúciókkal való összefüggések következtében.

Ezt a tanulmányt követi *a magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt* (1872) c. mű, mely rendszeres magyar alkotmány- és jogtörténelem megírásának, mint Hajnik mondja, kísérlete. Az első munka ez, mely teljesen szakítva az addig uralkodó száraz törvényfelsorolás és kivonatolás módszerével, meg tudja valósítani az európai értelemben vett jogtörténelmi okiratkutató módszert és intézményes rendszert a magyar jogélet kezdeteinek és első korszakának egész területére nézve. Frank, Bartal és Wenzel tapogatózásai, igazi kísérletei után végre előttünk van az alapvetés. Nehéz volna itt, bármily összevonva is felsorolni e munka eredményeit, de azt hisszük szükségtelen is, mert hiszen legnagyobb része e munka kutatásainak már jóformán közkinccsé vált. Sajátos és jellemző e munka irodalmi sorsa. Csak egy kiadást ér és eltűnik a könyvkereskedők kirakatából, úgy látszik, mintha az irodalmi ritkaságok gyűjteményébe kerülne. Pedig e munka nem egyszer, de többször feltámad; lassú, észrevétlen, mégis hatalmas életet él. Mint a föld mélyében működő geológiai erők nagy evolúcióiról hosszú idők múltán és a már befejezett átalakulások következtében vehetünk csak tudomást, így vagyunk Hajnik e munkájának a hatásával is. Ez az ismeretlenné váló s elavultnak tartott mű alakította át teljesen a hazai jogtörténelem irodalmát, ennek a munkának a megjelenésétől más az alakja, más a tartalma, más a szelleme a magyar jogtörténelemnek. Mert alaposan csalódnak azok, akik azt hiszik, hogy az új publicatiók halomra döntve e munka állításait, azt a meghaladott irodalmi termékek közé száműzték. Lehet, sőt igen valószínű, hogy az újabb monographikus diplomatikus kutatás Hajnik nem egy tételét megdönti, sőt talán már is megdöntötte, lehet, hogy nem egy

intézménykörre vonatkozó ismereteink lényegesen kibővülnek, de — eltekintve attól a tagadhatatlan ténytől, hogy ma még Hajnik tételeinek nagy része él és uralkodik, elég egy pillantás a mi eszmeországunkba, tan- és kézikönyveinkbe — mindig megmarad az a hatása, melyet az újkori európai tudományos módszer és rendszer bevezetésével elért.

A munka egyes részeit tekintve, talán az ősmagyar nemzeti szervezet az, amelynek terén nem egy javítás, pótlás szükséges, bár kétségtelen, hogy a munka ezen részében is Hajnik mind felhasználta az addig feltárt forrásokat és pedig azok akkori diplomatikus értéke szerint és így nem érheti szemrehányás a később felfedezett források alapján, vagy okleveles kutatások következtében. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e részt sem haladta meg meg az idő teljesen. A törzsszervezet rajza kiállja még az európai és magyar kutatás szempontjaiból is a kritikát. De nézzék végig a szak tudósok és érdeklődők a Szent István-féle alkotmány alakulási, virágzási és hanyatlási korszakainak, az Árpád-kori magyar jogéletnek bármely részét és mérlegeljék, hasonlítsák össze az irodalmi kutatás újabb termékeivel és akkor fogják igazán látni, hogy az irodalmi kutatásnak milyen hasznára szolgált; miként adta meg az alapot, a kiindulási pontokat ott is, ahol azután új eredmények léptek a régiek helyébe. És ebben a munkában látjuk az adatgyűjtő és európai szellemű Hajnik nagybecsű alkotásainak egész sorozatát. Megismerjük most már egész részleteiben, hogy a karolingi állameszmék és az ősmagyar nemzeti szervezet életrevalósággal bíró alkatrészei voltak azon elemek, melyek összefüzéséből István az új álladalmi szervezetet létesítette;¹ meg tudjuk, hogy a Szent István-féle kormánysszervezet sokban hasonlított a nyugat-európaihoz, de abban lényegesen különbözött tőle, hogy jóval összefüggőbb; egységesebb egészet képezett.² Látjuk a folyamatot, amely a valódi szabadok egységes rendje helyébe a főpapok, főurak és köznemesek osztályait helyezi, mely már a nyugati hűbériség hatásai alatt megy végbe; a nemesi

¹ L. 112. l.

² L. 147. l.

vármegye, az úri hatóság megalakulása és még számos más hasonló fontos vagy kisebb jelentőségű kérdés először részesül beható tanulmányozásban. A jogforrások tana most már megfelelő méltánylásra talál: a törvény mellett a szokás, kiváltság és helyhatósági jog ép úgy, mint a germán-jog, egyházi és római jog hatása kifejtést nyer, a magánjog, perjog és büntető jog történelmi anyagát jogászilag az európai tudomány színvonalán álló jogtörténeti módszerrel s rendszerben dolgozza fel.

Megírja Hajnik a *nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnését* székfoglaló akadémiai értekezésében (1873). Bemutatja, hogy mily tényezők összehatása folytán és mikor váltotta fel véglegesen a nemesség fejenkénti részvételét az országgyűlésben a megyei követküldés intézménye és hogy e változás mily mozzanatot jelez alkotmányos életünk fejlődésében. Megállapításai a többek közt megadják az alapot s szempontokat az örökös főrendiség kifejlődésének a kutatásához; megmutatja, hogy a királyi tanácsnak a főrendiek gyülekezetébe való tágulásából indult ki a főrendiház. Érdekes és tanulságos a gazdasági, birtok- és politikai viszonyok jogalkotó erejének a feltüntetése, midőn a híres táborozó országgyűlések megszűnését festi.

Elkészíti Hajnik az *egyetemes európai jog történetének* (1875) kézikönyvét. Ennek a tudománykörnek, melyet ebben a formában csak nálunk műveltek, létrejövele a mi saját-szerű jogfejlődési viszonyainkban találja magyarázatát. Mint-hogy a magyar nemzet a nyugat-európai viszonyokhoz alkalmazkodott, jogfejlődése is simult az európaihoz. Mindig érezte és felvette az európai hatásokat, melyek azután a saját külön életviszonyaihoz képest érvényesültek. Az európai nagy nemzetek jogfejlődése már önmagában foglalja azokat az egyetemes vonásokat, amelyek külön feltüntetése így jóformán feleslegessé válik. A francia, német, angol stb. jogtörténetekben feltalálhatók az európai jogfejlődés megszakítást nem szenvedett folytonos vonásai: *a nemzeti jogfejlődés hű képét nyújtja az egyetemesnek is*. Különösen áll ez a középkori francia jogtörténetre. A magyar jogfejlődés (úgy, mint különben más kisebb nemzetek jogfejlődése is) azonban csak az

európai hullámzásokat érzi meg, az európai jogfejlődés töredékeit, impulsusait találjuk meg benne. Ezekből a töredékekből azután külön intézmények, intézménykörök válnak, melyeket keletkezésükben, eredetükben megérteni az európai jogfejlődés nélkül nem lehet. Ez a helyzet teszi érthetővé e tudomány-szagnak jelentőségét, művelését nálunk. De nagyon tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a mienkhez hasonló helyzetbe — legalább is bizonyos irányokban — nem juthatnak a nagy nemzetek is. Náluk is szükségessé válik a nemzeti jogfejlődés kiegészítése és ezt meg is teszik, midőn az összehasonlító jogtudomány neve alatt¹ végzik el Európaszerte ugyanazt a feladatot, amelyet az európai jogtörténet megoldani óhajt, sokkal tökéletesebb, mert elméletileg magasabb szempontok szerint. Az európai jogtörténet ugyanis úgy jelenik meg, mint egy népcsoport, bizonyos rokon nemzetek jogfejlődésének a feltüntetése, egy nagyobb synthesis. Így megvalósítja azt a szempontot, mely rendkívül alkalmas a kölcsönhatás, egyetemes vonások kimutatására, anélkül, hogy elhagyná a való élet tereit.

Szigorúan tudományos szempontból sem lehet elvitatni tehát az egyetemes európai jogtörténet tudományos jelentőségét. Hiszen akkor az elvontabb szintetikus kutatásoktól mind meg kellene vonni a tudományos minőséget. De nem szűnik meg a jogtörténeti jellege sem még azzal, hogy nagyobb részében nem az eredeti okleveles anyagból merít, hanem az egyes nemzeti jogtörténetek feldolgozott adatain épít tovább. Ez a jogtörténet még nem elmélkedés, bölcselkedés a jog története felett, nem egy lehető elvonás eredménye, hanem konkrét valóság. Ép úgy számot tarthat az eredetiségre, mint az a jogtörténet, amely mindig a forrásokból közvetlenül merít. Az a szemrehányás tehát nem érheti e tudomány-szak művelőit, hogy munkájuk nem egyéb, mint más munkák eredményeinek puszta reprodukálása. Élő cáfolat erre a Hajnik könyve, melyből mindenki meggyőződhetik, aki veszi magának

¹ A Collège de France-on Histoire des législations comparées; Németországban Vergleichende Rechtswissenschaft. Angliában Historical Jurisprudence.

a fáradságot és összehasonlítást tesz a megfelelő nemzetbeli szakirodalommal, hogy új szempontok, új eredmények, új perspektívák tárulnak fel. Sok részletből egész lesz a részletek összeillesztése folytán, a hasonlóságok az egyes európai nemzetek intézményei között teljesebben kiválnak, a különbségek, a nemzeti sajátosságok jobban elűtnek.

Wenzel Gusztáv az érdem, hogy az európai jogtörténet kereteit megteremti,¹ s a szempontokat kitzüzi, a korabeli európai irodalmat bibliographice összeállítja. Wenzelnek „jeles kezdeményezése” után (Hajnik szavai),² következik ő. Hivatott betölteni a kereteket és itt is az intézmények történetét bevezetni, a források túltengése után. Ezt a feladatot is megoldja. Elég egy pillantás művének bármely lapjára, hogy akármilyen magasra is emelkedik, sohasem hagyja el a jogtörténet pozitív talaját; nem tűnik el a fantázia felhői közt, bár könnyebben megeshetnék vele, mint az állítólagos adatok közt járkálókval, akik nem ritkán neki ereszti képzelődésüket az adatok leple alatt. Nem egy helyet találunk munkájában, ahol a közvetlen forrásból merít, különösen a magyar részeiben új és eredeti. Az alkotmányi állapotok Magyarországon a későbbi középkorban,³ a XIV. és XV. századok magyar alkotmány fejlődését (törvényhozó, végrehajtó hatalom), a magyar jogélet Európában a X-ik századtól a XVI-ikig (4. könyv) a jog fejlődését⁴ ismerteti nagy, alapvető vonásaiban először és úgyszólván alig más, mint az általa nyújtott irodalmi előzmények után.

De ha végig böngésszük az egész munkát, számtalan helyütt találjuk meg a magyar viszonyokra való eredeti utalást, igaz rövid, nem mutatós tételekben. Néha olyan szerényen huzódik meg az odavetett megjegyzés, oly kevés igénnyel, mintha egy rég ismert, önmagától értődő jogtételt tartalmazna. Pedig mindezek legnagyobb részükben önálló, súlyos megfigyelések.

¹ Egyetemes európai jogtörténet. Budapest, 1873.

² Magyar alkotmány és jog. 15. l. j.

³ VII. fej. 231. l.

⁴ 8. §. 293. l., 337. l.

Hajnik lehetővé teszi e tudománykörnek további művelését.¹

Ezután kapunk Hajniktól egy a jogtörténettel ugyan szorosan összefüggő, de általános történelmi diplomatikai érdekű tanulmányt, amely *a királyi könyvekről szól a Vegyes házakbeli királyok korszakában* (1879). A királyi könyvek, mint királyaink adományai és egyéb fontosabb kiváltságai beiktatására rendelt könyvek — a köz- és magánjogra nézve egyformán fontos intézmény lévén, teszik szükségessé a jog szempontjából is a velők való foglalkozást. Itt sem felejt el, hogy reámutasson a külföldi hatásra, midőn az Anjou-kori kancellária olasz minta szerinti ügykezelését kiemeli, — oklevéltári kutatások alapján (különösen az országos levéltárban) vizsgálja meg a királyi könyvek alakját, tartalmát, őrizetét.

Ezután jönnek nagy perjogi művét előkészítő *monographikus tanulmányai*.² Mert Hajnik Imre teljesen át volt hatva annak a tudatától, hogy csak a monographikus kutatások után lehet előbbre vinni a tudomány fejlődését. Ezért kívánja a részletek vizsgálatát az általános előtt³ s ezért hirdeti tiszta meggyőződéssel, hogy nagy jogtörténete csak kísérlet s hosszú időn át a következők is csak azok lesznek, mert a szükséges előmunkálatok hiányzanak.

Mielőtt azonban perjogi műve elkészülne, megajándékozta még a magyar jogtörténet irodalmát egy nagyobb, más tárgyú tanulmánnyal: elkészíti *az örökös főispánság történetét a magyar alkotmánytörténetben* (1888), a legrégibb kortól kezdve el egész az 1870:XLII. törvénycikkig, keletkezése, elterjedése, közjogi természete és korlátozása, végül meg-

¹ Az ő szellemében folytattam tovább a XV. század második felének és a XVI. századnak európai alkotmány történetét. L. Illés József „Az újkori alkotmányfejlődés elemei” (Budapest, 1898) című tanulmányát.

² A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori magyar perjogban. Budapest, 1881. Az okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. Budapest, 1886. A királyi bírósági személyes jelenléte és annak helytartója a Vegyes házakbeli királyok korszakában. Budapest, 1892.

³ L. Magyarország és a hűbéri Európa. Előszó.

szűnése szempontjából az összes vármegyékben egyenként hatalmas eredeti s önállóan felkutatott forráshalmaz alapján.

Még egy kis terjedelmű cikk lát napvilágot a „magnum opus” előtt: *a magyar jog és a Hármaskönyv cím alatt*.¹ Előfutárja akart ez lenni a perjog után megírandó „Magyar nemes jogá”-nak. Itt már megüt néhány érdekes akkordot, amelyek a Hármaskönyv tartalmi eredetiségére, hatására vonatkoznak.

Életének végén jelenik meg Hajnik legnagyobb műve: *A magyar bírószági szervezet és perjog az Árpád- és Vegyes-házi királyok alatt* (1899). Az igazságszolgáltatás középkori jogéletünknek legfontosabb és egyszersmind legkifejlettebb ága — mondja Hajnik² s ezért a magyar jogtörténetnek kétségtelenül első és elengedhetetlen feladatát oldotta meg, midőn ezt megírja, példát nyújtva a monographikus munkálkodásnak. Hajnik írói sajátosságai egész teljességükben s leg-tökéletesebben érvényesülnek e műben, amely gazdag, a perjogon túlmenő, eredményeivel a diplomatikai kutatás, európai szellemű feldolgozás mintaképe lehet.³

Végig kísértük Hajnik tudományos egyéniségének két fővonását jogtörténeti munkásságának termékein, mégis hiányos volna e rajz, ha még ki nem egészítenénk néhány vonással, amelyek a fővonásokhoz kapcsolódnak.

Hajniknak *általános történeti érzékéről*, képzettségéről tesznek tanúságot egyes tanulmányai.⁴ A jog társadalmi fel-fogásáról, különösen a gazdasági tényezők jogalkotó erejéről bizonyosságot szolgáltatnak az ismertetett munkák, a gazdaság-történet iránti érdeklődésről külön tanulmány is.⁵ Ismeri a

¹ Beöthy: A magyar irodalom története. 1895. I. k. 187—191. II.

² Előszó III. 1.

³ L. a Századok 1902. folyam, 1. füzet megjelent cikkemet 69—76. II., ahol beható ismertetését nyújtom.

⁴ Az 1621-iki nagyszombati ülés és Pozsony meghódolása Ferdinándnak. Magy. Akad. Ért., V. k. I. füz., 141. l. — Széchy Mária utolsó évei. — A rektori megnyitó az egyetem történetéből és az egyetem ünnepén az egyetemi jogtanítás múltjáról. Act. reg. Scient. Univ. Ung. 1889/90.

⁵ Adalék a magyar kereskedelem történetéhez a Vegyes házakbeli királyok alatt. Századok, 1868.

jog szerves természetét, úgy kezeli a mult jogát, mint szervezetet, amelyre a fejlődés élettörvénye alkalmazható.¹ Stílusa rendkívül tömör és szűkszavú, kerül a leírásban is minden szemkápráztató külsőséget, cicomát s ebben annyira megy, hogy bőbeszédűséghez szokott elménktől fegyelmettséget kíván minden egyes szó, kifejezés értelmének megfigyeléséhez és értékeléséhez. Mert nála semmi sem felesleges vagy kiabáló s igen ritkán aláhuzott vagy épen színes. Nem veti meg ő sem teljesen a képeket, amelyek néha jó szolgálatot tehetnek. Hasonlatokkal azonban maga módjával él, ilyenkor is azok egyszerűek, de szerfölött jellemzők, találók. Halljuk pl. a particularis és országos jogviszonyát megvilágítandó, hogy nálunk a külön jogok *ágai* voltak, mintegy a jogéletnek, míg nyugaton a *gyökereket* képezték, melyekből egységes jogélet csak hosszú idő multán fakadhatott.² Ilyenek s ehhez hasonlóak az ő képei.

És most már visszatérhetünk oda, ahonnan kiindultunk. Megismertük Hajnik tudományos egyéniségének vonásait, termékeit: megfellehetünk a kérdésre, mi lett a magyar jog-történet irodalmából működése alatt?

A száraz felsorolásból rendszer, mely a történelmi anyagot európai értelemben vett szerves egészbe igyekezett összefoglalni. *Hajnik a magyar jogtörténet tudományos, rendszeres feldolgozásának úttörő munkása*. Ő alatta történt, amit általánosságban megállapított, hogy: a jogtörténet nálunk is megszűnt pusztán a tételes jog tanához fűződő történeti anyag lenni, hanem egészen önálló jogi tanszakká vált, mely valamint a jogbölcsészet a jog- és államtudományok egész körére vetve világát, úgy jelentkezik, mint ennek egyik alaptudománya.³

És Hajnik első munkájától az utolsóig nagy nemzeti culturmissiót teljesít. Érti az igazság mindenható erejét s érzi

¹ Igen világosan és szépen a Magyarország és a hűbéri Európa c. m., 60. l., alkalmazása 114. II. De magyar jogtörténeti nagy munkája és az európai jogtörténet bevezetéseiben is. — Ezért különböztet kifejlődési, virágzási és hanyatlási korokat.

² Magyar alkotmány és jog. 271. l.

³ L. Ünnepi beszéd. 18. l.

azt is, hogy a magyar faj legnagyobb dicsőségét az az igazság hirdeti, amely a magyar nemzetnek a nyugat-európai kultúrához való szoros viszonyáról szól. Minden nagyobb munkájánál feltör belőle az égő vágy: vajha sikerülne a *magyar jogfejlődés történetét* előbbre vinni,¹ mert „*a nemzeti élet és irodalomnak egyik fontos, szépirodalmunk után talán legmagyarabb ága*”² a *magyar jog és irodalma*“. Ha nem az őshazából hozott őseredetiségek töltik el egész lelkét és midőn tudományos igazságokat kutat s állapít meg, ennél a műveletnél nem riad vissza, ha az őseredetiségek körét szűkíti: ezért mégis mindig csak a magyar jogfejlődés lebeg szemei előtt, mindig azt szolgálja, minden erejét, egész életét annak szenteli. Az egész jogélet terén az Árpád-kor három századát készíti el; az utolsó művével pedig nemcsak a perjog egész középkori történetét tárja fel, hanem sokkal többet ér el, mert megoldja a magyar jogtörténet létkérdését. Mert most már tudjuk, hogy lehetséges a még mindig hiányos okleveles publicatiók mellett is a magyar jogot egész középkori multjában feldolgozni.

Ime ez az, amit Hajnik örökségül reánk hagyott s nézzünk csak körül a hazai jogtörténet egész irodalmán, látjuk minő átalakuláson ment s megy át Hajnik hatása alatt s ez jelöli ki helyét a magyar jogtörténelem irodalmának fejlődésében.

---

¹ L. Magyarország és hűbéri Európa, Magyar alkotmány és jog előszavait.

² A magyar jog és a Hármaskönyv.